

SCHULEK

SZÜLETÉSÉNEK SZÁZÉVES

A XIX. század nem nevezhető az építőművészet szerencsés korszakának. Különösen annak második felében elapadt az építőművészetnek minden alkotót egyaránt magával ragadó, ösztönös stílusképző ereje. Szinte kivétel nélkül a mult stílusait akarták visszaálmodni, de az építészek nem tettek egyebet, mint régi köntösbe öltöztették a XIX. századi térszükségleteket. Mértani ridegséggel, lélek nélkül másolták a kézművesség eleven, változó formaötleit. Alkotásaikból legtöbbször hiányzott az ősi épületek nemes, meghitt szelleme.

Mégis ez a kor fordult eddig legnagyobb tisztelettel a régi műemlékek felé. A történeti szellem érvényesülésével felébredt a középkori stílusok értékének felismerése. Egyformán tisztelték a reneszánsz alkotásokkal, csak a XVIII. századi, kései barokk épületeket rekesztették ki az igazi műemlékek közül. Mintha a XIX. századnak építészeti stílusterméketlenségét a kor szelleme pótolni akarta volna a régi emlékek értékeinek felismerésével. A műemléktisztelet erőssége, átfogóképessége fordított arányban áll az ösztönös stílusalkotóképességgel. Különösen a gotika és a barokk stílus viselkedett fanatikus türelmetlenséggel

F R I G Y E S

FORDULÓJA ALKALMÁBÓL

minden más stílussal szemben. A XVIII. század elején például még álltak a székesfehérvári Szent István bazilika, a legelső magyar egyház falai, 30.000 forinttal még meg lehetett volna menteni az ősi templomot az enyészettől, de a barokk szellem nem volt hajlandó ennyi áldozatkészségre az eltérő stílusú alkotással szemben. A XIX. század folyamán viszont nem egy jelentős építész munkásságát főképen a műemlékvédelemnek szenteli. Tudósok, műértők és alkotók egy-személyben. Ilyen volt Franciaországban Viollet le Duc, Németországban Friedrich von Schmidt és nálunk Schulek Frigyes. Mindhármuknak munkásságában a középkori műemlékek megújítása és a középkori mezben való építkezés összefolyt egymással.

Schulek Frigyes 1841. november 19-én született Pesten; atyja Schulek Ágoston kereskedelmi iskolai tanár, anyja Zsigmondy Augusztá. Középiskoláját a belvárosi reáliskolában végezte, majd a Műegyetemre mint rendkívüli hallgató iratkozott be, végül tanulmányait a bécsi Szépművészeti Akadémián fejezte be Van der Nüll és Siccardsburg, a bécsi operaház tervezőjének irányítása mellett. 1862-ben jutott Schmidt Frigyes szakosztályába és a kiváló mester hatása alatt

Schulek végleg eljegyezte magát a középkori építészetel. Kollégáival már akkor több ausztriai és magyarországi tanulmányúton vett részt műemlékek felvétele céljából és az itt készült műemléki rajzokat a Wiener Bauhütte kiadványaiban teszi közzé. 1864—65. évre Ferenc József királytól ösztöndíjat nyer. Ezután éri az a megasztelő feladat, hogy Schmidt ajánlatára megbízzák a regensburgi dóm felmérésével. Schulek jelesen tesz eleget a megbízásnak, oly kitűnő rajzot készít a székesegyház homlokzatáról, hogy a párisi világkiállításra is elküldik a restaurálandó templom új képét. Természetes, hogy ezután mesterének, Schmidt Frigyesnek irodájában kap alkalmazást, miután behatóan tanulmányozta Páris és az ottani világkiállítás építészeti látnivalóit. Schmidt ekkor tervezi a bécsi főháusi gotikus templomot, melynek kupolája előzménye a budapesti Országház merészebb vonalú kupolájának. De míg Schmidt alkotása még kerek, addig Steindl kupolája már sokszögű és bordás, amihez szervesen illenek a gotikus támfvek.

1867-ben tér vissza Schulek Magyarországra, közben egy ideig Itáliában bolyong, majd Steindl Imre meghívására, akivel még Bécsben barátkozott össze az Akadémián, 1870-ben belép ennek irodájába, ahol akkor a budapesti új városháza tervein dolgoztak. Egy félévre rá báró Eötvös József kultuszminiszter az építész tanárává nevezi ki a budapesti mintarajztanodába, alig egy év múlva, 1872-ben pedig Pauler Tivadar kultuszminiszter a műemlékek ideiglenes bizottsága építésének. Ezt az állást tölti be később, az 1881. évi XXXIX. t. cikkel alapított Műemlékek Országos Bizottságában. Eleinte a rajztanodában az ékítményes rajzot és a geometriát is oktatta, később azonban kizárólag az építészeti rajzot, a perspektívát és a látszattani szerkesztéseket.

1873-ban bízzák meg élete egyik legnagyobb feladatával, a budavári Koronázó Templom helyreállításával. Néhai királyunk, Ferenc József császári uralkodásának 25 éves jubileuma alkalmából megengedte, hogy a templom stílszerű restaurálását a déli, Mátyás-torony helyreállításával megkezdjék, és hogy erre a célra a legközelebbi 3 évben 100.000 forintot fordítsanak. Mégsem a tornyon indult meg a munka, hanem a déli homlokzat 3 nagy ablakkal áttört részén 1874. októberében. A műemlék állapotának megvizsgálása szerint ugyanis ez volt a legsürgősebb.

Eredetileg a XIII. században háromhajós, bazilikális rendszerrel, átmeneti stílusban épült az akkor kéttornyos templom. A magasabb középhajó gádfalán ablakok voltak a bazilikális rendszernek megfelelően, az alacsonyabb oldalhajók egyenes fallal záródtak. Inkább a román stílus, mint a gotika jellemezte az épületet. Nagy Lajos alatt aztán gotikus csarnoktemplommá alakították át, az oldalhajókat felemelték

a főhajó magasságáig és sokszögű szentéllyel látták el. Zsigmond, majd Mátyás király idejében építették az utóbbiról elnevezett déli, díszes tornyot és a mai Szent-Jobb-kápolna helyén állott Gara-kápolnát. Buda visszafoglalása után a Jezsuiták vették gondozásba a templomot és bár az ősi gotikus szerkezetnek megfelelően, „veteri gothicae structurae“ akarták kijavítani, a barokk ösztönös stílusával mégis kiforgatták eredeti alakjából. Szerencsére nem jártak el oly kegyetlenül, mint Közép-Európa annyi más templomával, amelyekben a gotikus szerkezetet mindenütt teljesen befőtték, de azért a koronázó egyházat is beszorították a környező jezsuitaépületek közé. A barokk ízlés templomainak rendszerint csak bejárati homlokzatát hangsúlyozza, az oldalakat nem képezi ki. Hasonló szellemben jártak el a koronázó egyházzal is. Ekkor esett áldozatul a faragott figurális dísszel ékesített déli kapu és a pompás Gara-kápolna is.

A helyreállítás kérdése Schuleket, a műértőt és az építész egyaránt felelősségteljes feladat elé állította. Az építési bizottság a templom megvizsgálására ezért a középkori építészetnek legnagyobb középeurópai tekintélyét, Schmidt Frigyeset is meghívta Bécsből. Szerinte a restaurálásnak az épület meglévő részeihez kell alkalmazkodnia. A kiegészítéseket csak az épület szellemében szabad foganatosítani, de csak ott, ahol elkerülhetetlenül szükségesek. Inkább konzerválást, mint restaurálást ajánlott. Utóbb mégis javasolta, hogy bontsák le a mellékhajók szentélyeit és a templomot szabadítsák ki kétoldalt a jezsuiták épületei közül. Schmidt, mint szakértő, kétségtelenül a mai műemléki felfogásnak megfelelő megoldást ajánlott, viszont, mint építész, ő is kíméletlenül bánt el a pécsi székesegyházzal, melynek helyén tulajdonképpen egy új, bár remek templomot épített.

Schulekben a fantáziával megáldott építővágyat a műemlékről vallott akkori általános felfogás is támogatta. A XIX. század végén még a minél teljesebb, pompásabb kiegészítésre törekedtek. Ha az építész restauráló képzelete követelte, úgy áldozatul eshetett minden eredeti részlet. De Schuleknek ezt a felfogását az a cél is elősegítette, hogy az ország fővárosát nagyszerű műemlékkel ajándékozza meg. Budapest híjával van a középkori épületeknek, az ezeréves ország megérdemli, hogy történetéhez méltó templomot kapjon, ahol illő környezetben tehetik a király fejére Szent István koronáját. Schuleket tehát magyar érzése, nemzeti öntudata is vezette, mikor a konzerválás helyett a stílszerű helyreállítást és kiegészítést választotta. Úgy akarta megoldani a kényes feladatot, hogy a Koronázó-templomon minden korból származó előnyös részlet érvényesüljön. Az épületet kiszabadította a jezsuitaépítmények ölelő karjaiból. Lebontotta a mellékhajók szentélyét, hogy egyenes záródással lássa el

azokat, viszont megtartotta a csarnoktemplom rendszerét, hogy szép térhatást biztosítson az aránylag kicsiny belsőnek. A főszentélyt a hosszú, gotikus ablakok helyett átmeneti ízlésű nyílásokkal látta el, a déli oldalhajóban lévő oltárokat megszüntette, a déli oldal előcsarnokkal ellátott díszes kapuját megújította, az északi oldalon a sekrestyéket, a Szent Jobb-kápolnát és az oldalkápolnákat gót, illetőleg román stílusban kiegészítette, az északi torony alatt a Keresztelő-kápolnát kiszabadította, végül a templom főekességét, a déli Mátyás-tornyot remekbe készült kősisakkal koronázta meg. A műemléktisztelő tudóst legyőzte Schulek zseniális építőképzelete. Beleélte magát a középkor lelki világába és páratlan ösztönrel újjáalkotta, Magyarország egyik legpompásabb műemlébévé tette a Koronázó Templomot. Forster Gyula káró, az építőbizottság jegyzője is csak dicsérni óhajtott Schulek munkásságát, midőn jegyzőkönyvében a következőket írta le: „Schulek Frigyes olyan lanckadást nem ismerő munkával vezeti a Koronázó Templom restaurálását, hogy kő kövön nem marad a régiből.“ A műemlékvédelem akkori felfogása szerint nagyobb dicsérettel nem is lehetett illetni a restaurálás vezetőmesterét.

Schulek figyelme mindenre kiterjedt. A déli oldalhajó 3 ablakának ornamentális díszítéseit szintén ő tervezi, egyedül a vörös színnek 325 változatát állította elő. Hogy a bizottság helyes ítéletet alkothasson az ablakokról, amelynek figurális részét Lotz Károly és Székely Bertalan készítette, a színes kartonokat átlátszó papírra másolta. Az üvegfestmény hatását így jobban lehetett kipróbálni. Ennyire gondos volt munkája. — A templom belsejét a régi maradványok alapján polichron ornamentális festéssel ékesíti, amelyet Székely Bertalan tervezett. A főoltárt az orvietci székesegyház homlokzata után rajzolta, III. Béla és felesége antiochiai Anna díszes sírja mögött a falat pedig később a délfraanciaországi román templomok portállünettejeinek stílusában képezi ki.

Zsenialitása különösen a Mátyás-torony befejezésében nyulvánul. Kétségtelenül a strassburgi székesegyház ablakkeretvonalainak keresztvezését veszi mintaképül a felső emeleten, de olyan szervesen vezeti alulról felfelé a vonalakat, olyan remekül építi ki a régi erkélyeket és koronázza meg a csúcsot a körülfutó csipkés galériával, hogy alkotása mai formájában vetekszik a legszebb régi gotikus tornyokkal. Hogy a templom teste a toronyhoz viszonyítva túl rövid, arról Schulek nem tehet, ezt ellensúlyozni lehetne a Szent Háromság-téri üres telek beépítésével és egy keresztfolyosóval, mely az emelendő épületet és a templomot kötné össze a déli kapu mögött. Ezzel a Szent Háromság-tér is zártabb lenne és a Halász Bátyának Szent István szobrát körülfogó déli része pedig udvarszerű

kiképzést nyerne. Leginkább a teljesen újjáalakított északi oldal árulja el, hogy XIX. századi építész munkájával állunk szemben. A Szent Jobb-kápolna filigrán külseje, a templomtesthez való mesteri hozzáfűzése sem feledteti ezt a benyomást. Az idő viszontagsága, Budavár ostroma itt csaknem mindent elpusztított, a későbbi barokk hozzáépítés ezen az oldalon teljesen összenőtt a templom testével. Itt érezhető leginkább az épület XIX. századi neogotikája, míg másutt Schulek kiegészítéseiben lelkiismeretesen ragaszkodott az eredeti részletek követéséhez.

1895-ben készült el végleg a templom helyreállítása, 1,665.640 forint 51 krajcárba került a nagyszerű munka. A költségeket a vallásalap, az egyházi műemlékalap, a főváros, egyházfők és áldozatkész magánosok viselték.

Még nem is fejeződött be a Koronázó Templom munkálata, Schulek lelkében már megszületett a Halászbástya eszméje. Ő is érezte, hogy bármilyen pompás a megújított templom, kicsiny voltánál fogva sem képviselheti méltóan a magyar nemzet méltóságát. Olyan emlékművel kell körülvenni, mely — az ő szavaival élve — a magyar eszmevilágnak emel marandó várat. Ki kell egészíteni Szent István korát képviselő építménnyel, mert a Koronázó Templomból hiányzanak a szent király idejéből való, vagy Ő rá utaló részletek. Meg kell óvni az egyházat attól is, hogy hozzá nem méltó profán épületekkel vegyék körül, végül jelentőségét hangsúlyozni kell Budapest egész városképében, hogy a Duna másik partjáról is feltűnjék a szemlélőnek.

A nemes gondolatot mély erkölcsi és eszmei tartalommal átítatott memorandumba foglalta, melyet a királyhoz is eljuttatott. „A budavári főegyház környékének rendezése és Szent István király emlékének kérdése“ a címe az értékes dolgozatnak, melyben a Halászbástya képe is megjelenik, déli udvarában Szent István emlékével. Schulek eredetileg nem akarta a királyt lóra ültetni, mert az akkori felfogás Magyarország első királyát elsősorban szentnek tekintette, nem pedig harcoss energiával is megáldott, eszményeihez keményen ragaszkodó uralkodónak. Stílszerűbbnek látta, ha trónon ülő szobrát román stílusú, kerek kupolás építménybe állítja, amelybe nyitott árkádokon keresztül juthat be a zarándok. Építész, festész és szobrászat együttesen dicsőítené a szent királyt. Az emlékmű kupolás tömegével magasan kiemelkednék a Halászbástyából, sőt a pesti Dunaparttól is látható lenne. Így akarta Schulek az építészeti nagyvonalúságát és a szobrászat meghitt hatását Szent István szögálatába állítani. Ugyanaz a gondolat, amely az eredetileg szintén a Várba tervezett Erzsébet királyné-emlékmű tempioját is eredményezte. — A Halászbástya északi udvarába Schulek a hét vezér

szobrát kívánta állítani. A két udvar között kifejlődő szabad lépcsővel pedig nyugodt elvonulási lehetőséget akart biztosítani a Koronázó Templomhoz zárandókló tömegeknek.

Schulek nagyszerű terve a Szent István-emlékmű kivételével a XX. század első éveiben szerencsésen megvalósult, Magyarország első királya mégis lovaszobrot kapott, de a gazdag talpzat domborművei részben azokat a jeleneteket ábrázolják, amelyeket Schulek az emlékmű belsejét ékesítő festő ecsetének szánt. Mind a lovasszobor, mind a domborművek liptóújvári Stróbl Alajos alkotásai.

Ma a Halászbástya sokkal gazdagabb és nemesebb, mint ahogyan Schulek memorandumában képét bemutatta. Az északi kis torony helyébe többemeletes, hatalmas toronyrendszert épített és a folyosók árkádjait is kívülről ritmikusan váltakozó, nagyobb és kisebb körívbe foglaltak. Ezáltal elmaradt az egyhangú, modern íveknek a sora. Elöl a nagy lépcső aljában, a falat áttörve, hatásos fülkét nyitott. Kétségtelen, hogy a széles lépcső barokk gondolat. A román kor csak keskeny, meredek lépcsőket ismert, Schulek feljárója viszont olyan grandezzaival és szimmetriával fejlődik ki, mint a XVII. és XVIII. század palotáinak vagy kertjeinek hatalmas lépcsőzete. A déli oldalon elbujtatott jezsuitalépcső már teljesen megfelel a román kor szellemének. Praktikus gondolatok készítették Schuleket a széles lépcső megoldására, de a Koronázó Templom keleti oldalának hatását is ezzel akarta biztosítani.

Schulek mesternek gondos tanulmányokon alapuló, a román stílus formakincsét szinte kimerítő képzelete páratlan gazdagsággal érvényesül. Minden oszlopfő párkányfogazat, a lépcsőkorlát rozettái, különbözőnek egymástól, csak a párosan megjelenő oszlopfejeket rajza ugyanaz, viszont más és más a tölgyfaajtók vasalása. Schulek ezzel biztosította a Halászbástyának az eredeti román emlékek kézművesi jellegét. Mintha a kőfaragómesterek itt is egyéni fantáziájuk szerint vették volna ki az egyes részleteket. Nincs semmi a Halászbástyán, ami a mai kor rideg, gépiesen ismétlődő munkarendszerére emlékeztetne. Korai középkori keresztfolyosók, kolostorkeringők nemes hangulata árad az árkádokból. Boltíveit Székely Bertalan tervei szerint rakott mozaikoknak kellett volna díszíteni. Schulek zseniális elképzelése középkori jellegű sarkot varázsol a régi építményekben annyira szegény főváro-

sunkba. Öncélú műemlék, létét az építész fantáziája, az alkotás művészi értéke indokolja. Költségeit részben az állam, részben a főváros viselte, az előbbi a déli bástyáét a Jezsuita-lépcsővel, az utóbbi az északi bástyáét és a nagy díszlépcsőét.

Schulek munkaerejét a Koronázó Templom és a Halászbástya munkái teljesen igénybe vették. Úgy dolgozott, mint egy középkori céhmester, aki minden érzését, gondolatát művében akarja kifejezni. Alig maradt másra ideje, mégis az ő munkája a téglából épült, szintén középkori stílusú, finomvonalú szegedi református templom. Tervei szerint kezdték helyreállítani a visegrádi Salamon-tornyát, építettek pártázatos második emeletet a lőcsei városházára, látták el gyönyörű sisakkal az eperjesi, a nagybányai és a pozsonyi ferences-templomnak tornyát. Felügyelete alatt restaurálták a kisszebeni és az ákosi templomokat. Utolsó munkája lett volna a jánoshegyi kilátó után a szegedi Fogadalmi Templom. Nagyszabású, középkori jellegű egyházat tervezett termésközből, de az épület mégsem az ő elgondolása szerint valósult meg; a tervek hosszú, lelkiismeretes kiérlelése annyit vett igénybe, hogy más építésznek kellett Schulek örökébe lépni.

Munkásságának külső elismerése sem késett. 1903 novemberében Steindl Imre halála után a Műegyetemen a középkori építészeti stílusok tanárává nevezik ki, a Mérnök- és Építészegylet 1914-ben az egyleti aranyérmét adományozza neki, miután 1911-ben 70-edik születésnapja alkalmából a tudományos intézetek és szakegyesületek nagy ünneplésben részesítették. A Magyar Tudományos Akadémia 1895-ben levelező, 1915-ben tiszteleti tagjává választja, IV. Károly király pedig a „Pro litteris et artibus“ díszjelvénnyel tünteti ki. 1919. szeptember 5-én húnyt el, pár nappal a vörös uralom letörése után, az ország megaláztatásának legszomorúbb évében.

Schulek Frigyes a magyar művészek legtiszteletreméltóbb alakjai közé tartozik. Szerény, tudós lényében a kivételes lelkiismeretesség ösztönös fantáziával és alkotóerővel párosult. Sohasem sietett el semmit, minden munkáját leggondosabban érlelte meg.

A középkori művészet legkiválóbb magyar ismerőjét, fanatikus hívét tiszteljük benne. Alkotásai, noha az utolsó emberöltőben jöttek létre, mégis igazi műemlékek.

YBL ERVIN